

राज्यातील सर्व प्राथमिक व माध्यमिक
शाळांमध्ये मित्र उपक्रम कार्यान्वित करणे

महाराष्ट्र शासन
शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग
शासन परिपत्रक क्र. संकीर्ण २०११(२९६/११)/माशि-३
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२.
दिनांक २७ जानेवारी २०१२.

परिपत्रक

शासन परिपत्रक क्र. संकीर्ण २०११/२९६/११ माशि-३ दि. ५ ऑक्टोबर २०११ नुसार राज्यातील सर्व प्राथमिक व माध्यमिक शाळांतून आनापान साधना वर्ग सुरु करण्याचे आदेश निर्गमित करण्यात आले आहेत. सदरचा कार्यक्रम राज्यातील सर्व इयत्ता ५ वी ते १० वी पर्यंत शिकणा-या विद्यार्थ्यांच्या भौतिक व बौद्धिक वाढीकरीता उपकारक ठरणार असल्याने त्याच परिचित नावाने संबोधण्याची गरज निर्माण झाली आहे. त्यानुसार उपरोक्त परिपत्रकाप्रमाणे विहित केलेल्या आनापान साधना वर्गास बापुदे 'मित्र उपक्रम' MITRA (Mind In Training for Right Awareness) या नावाने संबोधण्यात येईल. मित्र उपक्रम हा कार्यक्रम महाराष्ट्र शासनाच्या विविध विभागांतर्गत येणा-या सर्व शासकीय शाळा, अनुदानित शाळा, बी.एड., डी.एड. कॉलेज व मान्यता प्राप्त शाळा तसेच आदिवासी विभागांतर्गत येणा-या शासकीय आश्रम शाळा, अनुदानित आश्रमशाळा व वसतिगृह व सामाजिक न्याय द्वारा संचालित शासकीय निवासी शाळा, अनुदानित शाळा व वसतिगृहे इत्यादी मध्ये राबविण्यात येईल. मित्र उपक्रमाची विविध स्तरावरील समित्यांची रचना व कार्यप्रणाली याबाबतचा तपशिल पुढीलप्रमाणे राहिल.

राज्यस्तरीय समिती

१.	राज्य प्रकल्प संचालक, म.प्रा.शि.प.	अध्यक्ष
२.	संचालक, प्राथमिक शिक्षण	सदस्य
३.	संचालक, म.रा.श.सं.प्र.परिषद	सदस्य
४.	अध्यक्ष, म.रा.मा.व.उ.मा.शि.मंडळ	सदस्य
५.	संचालक, सामाजिक न्याय विभाग	सदस्य
६.	आयुक्त, आदिवासी विकास विभाग	सदस्य
७.	उप आयुक्त, शिक्षण, मुंबई महापालिका	सदस्य
८.	संचालक, नगरपालिका प्रशासन	सदस्य
९.	आयुक्त, महिला व बाल कल्याण	सदस्य
१०.	श्री. ज. मो. अभ्यंकर, निवृत्त राज्य प्रकल्प संचालक	सदस्य
११.	श्री. एस. एम. शिंदे, सह आयुक्त, मुंबई महापालिका	सदस्य
१२.	श्रीमती प्रिती डोंड्या, घाटकोपर, मुंबई	सदस्य
१३.	विपश्यना संस्थेचे तीन प्राचार्य प्रतिनिधी	सदस्य
१४.	संचालक, माध्यमिक शिक्षण	सदस्य-सचिव

राज्य समितीची कामे

१. मित्र उपक्रम कार्यान्वित आणण्यासाठी कमीत कमी एक वेळ १० दिवसांचा विषयाना अभ्यासक्रम पूर्ण केलेल्या शाळानिहाय शिक्षकांची तसेच कमीत कमी तीन विषयाना शिबीर पूर्ण केलेल्या अन्य साधकांची जिल्हा व तालुकानिहाय यादी प्राप्त करून साधन व्यक्ती म्हणून ते आपल्या कार्यक्षेत्रातील शाळेत मित्र उपक्रम कार्यान्वित आणण्यास तयार असल्याबद्दलचे त्यांचेकडून संमतीपत्र मिळविणे.
२. अशा साधन व्यक्तींसाठी जिल्हानिहाय मित्र उपक्रम कार्यवाहीत आणण्याच्या दृष्टीने प्रशिक्षणाचा व दरवर्षीच्या उद्बोधन वर्गाचा आराखडा तयार करणे व प्रत्यक्ष प्रशिक्षण आयोजनाचा कार्यक्रम तयार करणे.
३. प्राथमिक व माध्यमिक शिक्षकांच्या सध्या चालू असलेल्या सेवापूर्व व सेवांतर्गत प्रशिक्षण अभ्यासक्रमात विषयाना अभ्यासक्रम अंतर्भूत करणे व या एकात्मिक अभ्यासक्रमास सक्षम प्राधिकाऱ्यांची मंजूरी मिळविणे.
४. सर्व अध्यापक विद्यालयातील प्रथम वर्षातील विद्यार्थ्यांना अनिवार्य असलेल्या १५ दिवसांच्या निवासी शिबीरात पहिले १० दिवस विषयाना अभ्यासक्रम व त्यापुढील ५ दिवसांत त्यांचे नियमित अभ्यासक्रमातील १० उपक्रम घेण्याबाबतचा सुधारित कार्यक्रम म. रा. शै. सं. व प्र. परिषदेकडून मान्य करून घेणे. तसेच अध्यापक विद्यालयातील सर्व शिक्षकांना विद्यार्थ्यांबरोबर विषयाना अभ्यासक्रम पूर्ण करण्यास प्रवृत्त करणे.
५. विषयाना रिसर्च इन्स्टिट्यूट / विषयाना इंटरनेशनल अँकेडमी, धम्मगिरी, इगतपुरी येथील अथवा अन्य केंद्रावर विशेष शिबीर आयोजित केलेल्या विषयाना अभ्यासक्रम पूर्ण करणाऱ्या शिक्षकांनी यारिफ यत्न श्रेणीकरिता लागणारी सेवांतर्गत प्रशिक्षणाची अट पूर्ण केली असे समजण्याचा शासनादेश काढण्यासलत शालेय शिक्षण विभागाकडे प्रस्ताव पाठविणे व मंजूरीकरिता पाठपुरावा करणे.
६. प्रत्येक शैक्षणिक वर्ष अखेर प्रत्येक जिल्हयातील किमान १०० शाळांना प्रत्येकी किमान दोन शिक्षक उपनव्व हांतील अशा तऱ्हेने विषयाना अभ्यासक्रमावरील निवासी विशेष शिबीराचा कार्यक्रम त्यांच्या पर्यवेक्षक अधिकाऱ्यांसह आखणे. विषयाना संस्थेच्या राज्यातील २७ केंद्रांच्या मदतीने जिल्हयातील सर्व आध्यापक सुविधा असलेल्या निवासी शैक्षणिक संस्थांतून १५ एप्रिल ते १५ जून, या कालावधीत विषयाना विशेष शिबीरांचे आयोजन करणे. मित्र उपक्रमाच्या प्रत्यक्ष कार्यवाहीचे एक दिवसीय प्रशिक्षण या शिबीरात जाडून आयोजित करणे. विषयाना अभ्यासक्रम शिबीरास उपस्थित राहणाऱ्या शिक्षकांना व पर्यवेक्षक अधिकाऱ्यांना प्रवास खर्च देय ठरविणे व निवास, भोजन, प्रशिक्षण इत्यादींवरील खर्च संबंधित शैक्षणिक संस्थेला परम्वत अदा करण्याबाबत शालेय शिक्षण विभागाकडून आदेश प्राप्त करणे.
७. प्रत्येक जिल्हयातील विविध प्रकारच्या शाळांशी संबंधित विभागातील किमान २० वरिष्ठ पर्यवेक्षक अधिकाऱ्यांसाठी तसेच राज्यस्तरीय पर्यवेक्षक अधिकाऱ्यांसाठी विषयाना अभ्यासक्रमांतर्गत शिबीरांचा कार्यक्रम आखणे व त्यानुसार कार्यवाही करणे. विषयाना रिसर्च इन्स्टिट्यूट च्या सर्व केंद्रातील शिबीरांमध्ये सदरच्या पर्यवेक्षक अधिकाऱ्यांना प्राधान्याने प्रवेश मिळवून देणे.
८. अधिकारी व शिक्षकांचे विषयाना शिबीर, शाळापातळीवरील मित्र उपक्रमाचे प्रशिक्षण व प्रत्यक्ष आयोजन, उपक्रम कार्यवाहीचे पर्यवेक्षण, मूल्यमापन व प्रत्याभरण आदि बाबतचा कृति कार्यक्रम तयार करणे.
९. जिल्हा, तालुका व शाळापातळीवरील समित्यांची शासनाच्या व व्ही.आय.ए. यांच्या मार्गदर्शनाप्रमाणे स्थापना करणे, त्यांची कामे निश्चित करणे व प्रत्येक पातळीवर सर्व प्रकारच्या पत्रव्यवहारास तसेच कार्यपूर्ती अहवालास जबाबदार असणारी प्रभारी व्यक्ती निश्चित करणे.
१०. राज्य पातळीवर म. प्रा. शि. परिषदेत सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत एक सहसंचालक - मित्र उपक्रम चे पद निर्माण करण्याचा प्रस्ताव केंद्र शासनाकडे पाठविणे व मंजूरीस्तव पाठपुरावा करणे.
११. जिल्हा पातळीवर समन्वयक (मित्र उपक्रम) या पदाची निमिती करण्याचा व करार पध्दतीने नियुक्ती करण्याचा प्रस्ताव कार्यकारी समिती. म. प्रा. शि. प. ला देणे व मंजूरीबाबत पाठपुरावा करणे.
१२. पंचायत समिती पातळीवर कार्यरत विषय तज्ञांपैकी एक पद मित्र उपक्रम तालुका समन्वयक म्हणून एवढातित करण्याचा प्रस्ताव कार्यकारी समिती व म. प्रा. शि. प. ला देणे व मंजूरीस्तव पाठपुरावा करणे.

१३. मित्र उपक्रमाच्या प्रगतीचा आढावा, अहचर्चांवर चर्चा, उपाययोजना व क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांसाठी नवीन सूचना या प्रमुख विषयांसह अन्य सर्व अनुषंगिक नुद्याचा परामर्श घेण्यासाठी राज्यस्तरीय समितीची दरमहा बैठक आयोजित करणे. मासिक बैठकीचा कार्यवृत्तांत नोंदवून त्याची प्रत सर्व संबंधितांना वितरीत करणे.
१४. मित्र उपक्रमाच्या माध्यमातून सुखी, संतुलित व अर्थपूर्ण जीवन जगण्याचे कौशल्य प्रत्येकात निर्माण करण्याच्या हेतूने राज्यस्तरावरून पाठ्यक्रमाचे, मासिक अथवा अर्धवार्षिक विशेषांक यापैकी एखाद्या प्रकाशनाचे कार्य व्ही. आर. आय. च्या मार्गदर्शनाखाली सुरु करणे. तसेच जीवन शिक्षण, शिक्षण संक्रमण, किशोर, इत्यादी शासकीय मासिकांतून मित्र उपक्रम विषयक लेख छापून येतील अशी व्यवस्था करणे.
१५. विविध स्तरावर शिक्षकांना देण्यात येणाऱ्या पुरस्काराच्या निकषांत मित्र उपक्रमातील शिक्षकांच्या कामगिरीचा अंतर्भाव करण्यासाठी प्रस्ताव तयार करणे व शासनादेश काढण्यास्तव पाठपुरावा करणे.
१६. शाळा तपासणी अहवाल व शाळेत प्रतवासी यांचा नमुना सुधारित करून त्यात मित्र उपक्रमाच्या प्रगतीबाबतची नोंद घेण्याची व्यवस्था करणे.
१७. शाळांना प्रोत्साहन अनुदान तसेच आदर्श शाळा पुरस्कार देण्याच्या निकषांमध्ये मित्र उपक्रम विषयक कार्याचा समावेश करण्याबाबत शासनास प्रस्ताव देणे व मंजूरीस्तव पाठपुरावा करणे.

जिल्हा स्तरीय समिती

१.	मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद	-	अध्यक्ष
२.	उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी (महिला व बालकल्याण)	-	सदस्य
३.	शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक)	-	सदस्य
४.	समाज कल्याण अधिकारी वर्ग - २	-	सदस्य
५.	समाज कल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद	-	सदस्य
६.	प्राचार्य, जिल्हा शिक्षण व प्रशिक्षण संस्था (डायट)	-	सदस्य
७.	प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प	-	सदस्य
८.	विपश्यना संस्थेचे दोन शिक्षक प्रतिनिधी	-	सदस्य
९.	सर्व महानगरपालिका शिक्षणाधिकारी	-	सदस्य
१०.	जिल्हा प्रकल्प अधिकारी, नगरपालिका प्रशासन	-	सदस्य
११.	शिक्षणाधिकारी (माध्यमिक)	-	सदस्य सचिव

जिल्हा समितीची कामे

१. मित्र उपक्रम कार्यान्वित आणण्यासाठी कमीत कमी एक वेळ विपश्यना अभ्यासक्रम शिबीर पूर्ण केलेल्या शाळानिहाय शिक्षकांची तसेच कमीत कमी तीन विपश्यना शिबीरे पूर्ण केलेल्या अन्य माधकांची तालुका निहाय यादी प्राप्त करून ते आपल्या कार्यक्षेत्रातील शाळांत मित्र उपक्रम कार्यान्वित आणण्यास साधन व्यक्ती म्हणून काम करण्यास तयार असल्याबद्दल त्यांची संमती प्राप्त करणे.
२. अशा साधन व्यक्तींसाठी तालुकानिहाय मित्र उपक्रम कार्यवाहीत आणण्याच्या दृष्टीने प्रशिक्षणाचा व दरवर्षीच्या उद्बोधन वर्गाचा आराखडा तयार करणे व प्रत्यक्ष प्रशिक्षण आयोजनाचा कार्यक्रम तयार करणे.
३. प्रत्येक तालुक्यातील विविध प्रकारच्या शाळांशी संबंधित विभागातील पर्यवेक्षीय अधिकाऱ्यांसाठी तसेच जिल्हास्तरीय पर्यवेक्षीय अधिकाऱ्यांसाठी विपश्यना अभ्यासक्रमांतर्गत शिबीराचा कार्यक्रम आखणे व त्यानुसार कार्यवाही करणे. विपश्यना रिसर्च इन्स्टिट्यूटच्या सर्व केंद्रातील शिबीरांमध्ये सदरच्या पर्यवेक्षीय अधिकाऱ्यांना प्राधान्याने प्रवेश मिळवून देणे.
४. विपश्यना शिबीरास स्वच्छेने जाण्यास उत्सुक असणाऱ्या १०० ते २०० प्राथमिक व माध्यमिक शाळांतील शिक्षकांच्या यादी तयार करणे व विपश्यना संस्थेच्या समन्वयानुसार अशा शिक्षकांना त्यांच्या सोयीच्या विशेष

- केंद्रावर १५ एप्रिल ते १५ जून पर्यंत विशेष शिबीरात डाखल करून घेण्याची व्यवस्था करणे व राज्यास्तरीय समितीतील सूचा क्र. ६ नुसार कार्यवाही करणे.
५. विपश्यना अभ्यासक्रमाचे शिबीर पूर्ण केलेले शिक्षक व गांव पातळीवरील अन्य ड्युझुक साधकांच्या मदतीने संबंधित शाळा मित्र उपक्रमाची कार्यवाही सुरू करणेस मदत करणे.
  ६. मित्र उपक्रमाची कार्यवाही सुरू करण्यापूर्वी विपश्यना अभ्यासक्रम पूर्ण करणाऱ्या शिक्षक व अन्य साधकांचे व्ही. आय. ए. संस्थेच्या प्रतिनिधीमार्फत मित्र उपक्रम प्रशिक्षणाचे आयोजन करणे. याशिवाय प्रशिक्षित शिक्षकांच्या उजळणी वर्गाचे दरवर्षी आयोजन करणे.
  ७. सर्व शिक्षा अभियानांतर्गत कार्यरत कार्यक्रम अधिकाऱ्यांपैकी एका अधिकाऱ्यांकडे मित्र उपक्रमाची जबाबदारी सोपवून मित्र उपक्रमाच्या कार्यवाहीकरिता त्यास पूर्ण वेळ कार्यरत ठेवणे.
  ८. जिल्हा पातळीवर समन्वयक (मित्र उपक्रम) असे पद निर्माण करण्याचा प्रस्ताव म.प्रा.शि. प. कडे पाठविणे व मंजूरीबाबत पाठपुरावा करणे. पद मंजूरीनंतर कंत्राटी पध्दतीने नियुक्ती करताना कमीत कमी तीन विपश्यना अभ्यासक्रम शिबीरे पूर्ण केलेल्या व या पदासाठी शैक्षणिक आणि प्रशिक्षणक अहतेबाबतच्या अटी व शर्ती पूर्ण करणाऱ्या व्यक्तीची समन्वयक पदी नियुक्ती करणेची दक्षता घेणे.
  ९. पंचायत समिती स्तरावर कार्यरत असलेल्या विषय तज्ञांपैकी एका विषय तज्ञाला तालुका मित्र उपक्रम समन्वयक म्हणून नियुक्त करण्याचा प्रस्ताव म.प्रा.शि.प.ला राज्य स्तरीय समिती मार्फत पाठविणे व मंजूरीसव पाठपुरावा करणे.
  १०. मित्र उपक्रम कार्यवाहीचा आढावा, घेणाऱ्या अडचणीबाबत चर्चा व उपाययोजना व प्रमुख विषयांसाठी दरमहा बैठक आयोजित करणे व बैठकीचे इतिवृत लिहून त्यांच्या प्रती सर्व संबंधितांना देणे. इतिवृत्ताचा प्रत व कार्यक्रम प्रगतीचा अहवाल राज्य समितीला पाठविणे.
  ११. स्थानिक स्वराज्य संस्थामार्फत दिल्या जाणा-या आदर्श शिक्षक पुरस्काराच्या निकषांत शिक्षकांचे मित्र उपक्रमातील योगदान अंतर्भूत करणे.
  १२. शिक्षण विस्तार अधिकारी, गट शिक्षणाधिकारी व अन्य क्षेत्रीय अधिका-यांनी त्यांच्या प्रत्येक शाळा भेटी अंती शाळेच्या अभिप्राय नोंदवहीत मित्र उपक्रमाच्या अंमलबजावणीची नोंद घेतली असल्याची खात्री करून घेणे.

तालुका स्तरीय समिती

१.	गट विकास अधिकारी	-	अध्यक्ष
२.	गट शिक्षणाधिकारी	-	सदस्य
३.	नगरपरिषद, प्रशासन अधिकारी	-	सदस्य
४.	सर्व शिक्षण विस्तार अधिकारी	-	सदस्य
५.	समाज कल्याण निरीक्षक	-	सदस्य
६.	शिक्षण विस्तार अधिकारी (आदिवासी विकास)	-	सदस्य
७.	विपश्यना संस्थेचे दोन प्रतिनिधी	-	सदस्य
८.	ज्येष्ठ शिक्षण विस्तार अधिकारी	-	सदस्य-सचिव

तालुका समितीची कामे

१. मित्र उपक्रम कार्यान्वित आणण्यासाठी कमीत कमी एक वेळ १० दिवसांचा विपश्यना अभ्यासक्रम पूर्ण केलेल्या शाळांनिहाय शिक्षकांची तसेच कमीत कमी तीन विपश्यना शिबीरे पूर्ण केलेल्या अन्य साधकांची गाव निहाय यादी प्राप्त करून साधन व्यक्ती म्हणून ते आपल्या कार्यक्षेत्रातील शाळा मित्र उपक्रम कार्यान्वित आणण्यास तयार असल्याबद्दल त्यांचेकडून संमतीपत्र मिळविणे.

२. अशा संमती देणा-या शिक्षक व अन्य साधकांचे जिल्हा मुख्यालयी जेव्हा मित्र उपक्रमाबाबत प्रशिक्षण होईल तेव्हा या सर्व साधकांना प्रशिक्षणास व दरवर्षी आयोजित होणा-या उजळणी वर्गास उपस्थित ठेवणे. प्रशिक्षण पूर्ण करणा-या साधकांना मित्र उपक्रमातील शाळा निश्चित करून उपक्रमाची अंमलबजावणी सुरू करणे.
३. तालुक्यातील सर्व संबंधित विभागांच्या अधिका-यांना विपश्यना अभ्यासक्रम शिबीर पूर्ण करण्यास प्रवृत्त करून अशा अधिका-यांची नावे जिल्हा स्तरीय समितीच्या समन्वयकाकडे पाठविणे.
४. तालुक्यातील सर्व शाळांतील किमान दोन शिक्षकांना विपश्यना अभ्यासक्रम शिबीराकरिता उपस्थित राहण्यास प्रवृत्त करणे व त्यापैकी विशेष शिबीरातील प्रवेश क्षमता विचारात घेऊन जादा विद्यार्थी संख्येच्या शाळेतील शिक्षकांना प्राधान्य देऊन तालुक्यातील निश्चित केलेल्या संख्येइतक्या शिक्षकांच्या याद्वया जिल्हा समितीस पाठविणे.
५. पंचायत समितीमध्ये कार्यरत विषय तज्ञांपैकी एका तज्ञाकडे मित्र उपक्रम कार्यवाहीचे काम सोपविण्यात यावे व त्यास मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांची मान्यता घेणे. सदर विषय तज्ञांचे विपश्यना अभ्यासक्रम शिबीर प्राधान्याने पूर्ण करून घेणे.
६. मित्र उपक्रम कार्यवाहीचा आढावा घेण्याकरिता, शिक्षकांच्या विपश्यना शिबीराच्या उपस्थितीचा पाठपुरावा करण्याकरिता येणा-या अडचणी व उपाययोजनेवर चर्चा करण्याकरिता दरमहा बैठकीचे आयोजन करणे. इतिवृत्त तयार करून त्यांच्या प्रती सभासदांना व जिल्हा समितीच्या अध्यक्षांना पाठविणे. मित्र उपक्रमांतर्गत प्रगतीचा मासिक अहवाल जिल्हा समितीच्या अध्यक्षांना पाठविणे.
७. विद्यार्थी, शिक्षक, मुख्याध्यापक व तालुकांतर्गत पर्यवेक्षीय अधिका-यांना मित्र उपक्रमाच्या लाभासंबंधी येणारे अनुभव यासंबंधित लेख जिल्हा समितीमार्फत राज्य समितीकडे पाठविणे.
८. आदर्श शिक्षक, शाळा व शैक्षणिक संस्था यांना देण्यात येणा-या पुरस्काराकरिता शिफारस कर्त्यांना संबंधितांचे मित्र उपक्रमातील योगदान विचारात घेणे.
९. तालुका, बीट व केंद्र स्तरावरील अधिका-यांनी आपल्या कार्यक्षेत्रातील सर्व शाळांतून मित्र उपक्रम सुरू केल्याची खात्री करून घेणे. सर्व शिक्षकांचे विपश्यना शिबीर, प्रशिक्षण, परिषदातील प्रत्यक्ष कार्यवाही पार पडत असल्याची खात्री करून घेणे.
१०. मित्र उपक्रमांतर्गत शालेय स्तरावर एक दिवसीय शिबीर आयोजित करून उपक्रमाची सुरुवात तसेच शाळा सुरू होताना व शाळा संपण्यापूर्वी दरदिवशी दिलेल्या ऑडिओ कॅसेट द्वारे मित्र साधनेचा अभ्यास करण्यासाठी शाळा समितीला मदत करणे आणि दिलेले साधन सामुग्री (ऑडिओ कॅसेट) नुसारच कार्यवाही होईल याची खात्री करणे. विहित कार्यपध्दतीचा अवलंब न केल्यास अशा अभ्यास कार्यपध्दतीची कार्यवाही थांबवून जिल्हा समितीला अहवाल सादर करणे. जिल्हा समितीच्या सहाय्याने दरवर्षी उजळणी वर्ग घेऊन मित्र उपक्रम योग्य रितीने संबंधित शाळेत सुरू असल्याची खात्री करून घेणे.

शाळा स्तरीय समिती

१.	मुख्याध्यापक	-	अध्यक्ष
२.	पालक शिक्षक संघातील पालक प्रतिनिधी (दोन)	-	सदस्य
३.	स्थानिक विपश्यना साधक (दोन)	-	सदस्य
४.	एक विद्यार्थी व एक विद्यार्थ्यांनी	-	सदस्य
५.	विपश्यना अभ्यासक्रम पूर्ण केलेला ज्येष्ठ शिक्षक	-	सदस्य-सचिव

शाळा समितीची कामे

१. मित्र उपक्रम कार्यान्वित आणण्यासाठी कमीत कमी एक वेळ १० दिवसांचा विपश्यना अभ्यासक्रम पूर्ण केलेल्या शिक्षकांची तसेच कमीत कमी तीन विपश्यना शिबीर पूर्ण केलेल्या अन्य साधकांची गाव निहाय

याची प्राप्त करून साधन व्यक्ती म्हणून ते आपल्या कार्यक्षेत्रातील शाळा मित्र उपक्रम कार्यान्वित करण्यास तयार असल्याबद्दल त्यांचेकडून संमतीपत्र मिळविणे.

२. विषयना अभ्यासक्रम पूर्ण करणा-या शिक्षक व अन्य साधकांचे मित्र उपक्रमाबाबतचे प्रशिक्षण जेव्हा आयोजित करण्यात येईल त्यावेळी त्यांना प्रशिक्षणास उपस्थित ठेवणे.
३. सभागृह अथवा वर्गखोलीचा मित्र उपक्रमाकरिता वापर करण्यापूर्वी नेहमी भौतिक वातावरण विद्यार्थ्यांचे चिंत विचलित करणारे नाही. याची खात्री करून घेणे.
४. विषयना शिबीर केलेल्या व मित्र उपक्रमाचे प्रशिक्षण पूर्ण केलेल्या शिक्षक व अन्य साधकांच्या मदतीने मित्र उपक्रमाची कार्यवाही इयत्ता ५ वी ते १० वी वर्गातील विद्यार्थ्यांसाठी सुरु करणे. मित्र उपक्रमांतर्गत शालेय स्तरावर एक दिवसीय शिबीर आयोजित करून उपक्रमाची सुरुवात करणे. तसेच शाळा सुरु होताना (परिपाटांतर्गत) व शाळा संपण्यापूर्वी दरदिवशी दिलेल्या ऑडिओ कॅसेट द्वारे मित्र साधनेचा अभ्यास करणे आणि दिलेले साधन सामुग्री (ऑडिओ कॅसेट) नुसारच कार्यवाही होईल याची खात्री करणे. विहित कार्यपध्दतीचा अवलंब न केल्यास अग अभ्यास कार्यपध्दतीची कार्यवाही थांबवून तालुका समितीला अहवाल सादर करणे. तालुका समितीच्या सहाय्याने परत उजळणी वर्ग घेऊन मित्र उपक्रम योग्य रितीने संबंधित शाळेत सुरु असल्याची खात्री करून घेणे.
५. मित्र उपक्रमांतर्गतचा अभ्यास इयत्ता ५ वी ते १० वी मधील विद्यार्थ्यांकडून बंधिस्त सभागृहात करून घ्यावा. सर्व विद्यार्थ्यांना सहभागी करून घेण्याची क्षमता असलेले सभागृह शाळेत उपलब्ध नसल्यास मित्र उपक्रमांतर्गतचा अभ्यास वर्ग खोलीत आयोजित करणे.
६. मित्र उपक्रमांतर्गत अभ्यासाच्या वेळी सभागृह अथवा वर्ग खोलीत परिपूर्ण शांतता व शिस्त पाळली जाईल याची दक्षता घेणे.
७. मित्र उपक्रमांतर्गत अभ्यासाचा संबंध मनाच्या एकाग्रतेशी असल्याने मुख्याध्यापक व सर्व शिक्षक या उपक्रमास परमोच्च महत्त्व देत असून त्यांच्यात गांभीर्य निर्माण झाले आहे याची खात्री करून घेणे व मित्र उपक्रमाच्या अभ्यासात सर्व शिक्षक व इतर कर्मचारी सहभागी होत असल्याची खात्री करणे.
८. शाळा स्तरावर विषयना विषयक अभ्यासक्रम शिबीर केलेल्या ज्येष्ठ शिक्षकाची मित्र उपक्रम प्रभारी म्हणून नियुक्ती करणे.
९. तालुका समिती अध्यक्षाला उपक्रम प्रगतीचा अहवाल दरमहा पाठविणे.
१०. मित्र उपक्रमाची सुरु असलेली कार्यवाही व येणा-या अडचणी याबाबत चर्चा करण्याकरिता दरमहा बैठकीचे आयोजन करणे व इतिवृत्ताची प्रत तालुका समिती अध्यक्षाला पाठविणे.

वर नमूद केल्याप्रमाणे विविध स्तरावरील समित्यांनी आपल्या जबाबदा-या सक्षमतेने पार पाडाव्यात. सदर समित्यांना आपली कामे परिणामकारकपणे पार पाडता यावीत यासाठी पुढीलप्रमाणे आदेश देण्यात येत आहेत.

डी.एड /बी एड च्या अभ्यासक्रमातील मित्र उपक्रमाचा अंतर्भाव, वरिष्ठ श्रेणीकरिता विषयना अभ्यासक्रमाचे प्रमाणिकीकरण, मित्र उपक्रम प्रशिक्षणाचे व प्रशिक्षण साहित्याचे व्यवस्थापन, विविध प्रोत्साहनधन योजनांच्या निकषात मित्र उपक्रमातील उत्कृष्ट कार्यवाहीचा अंतर्भाव, विविध पातळीवरील स्वतंत्र पदांची निर्मिती अथवा पदनामातील बदल या सर्व शालेय शिक्षण विभागाशी निगडित विषयाबाबतचे शासनादेश निर्गमित करण्याची जबाबदारी प्रधान सचिव, शालेय शिक्षण विभाग, प्रधान सचिव, उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग यांचेकडे राहिल. तसेच आदिवासी विकास विभाग व सामाजिक न्याय विभागासार्फत संचालित आश्रमशाळा/निवासी शाळा व वसतिगृहे यामध्ये मित्र उपक्रम राबविण्याची जबाबदारी व त्यासंबंधी निर्देश देण्याची /परिपत्रक काढण्याची जबाबदारी संबंधित विभागांचे प्रधान सचिव / सचिव यांची राहिल. तसेच, महानगरपालिका व नगरपालिका संचालित शाळा व अनुदानित तसेच अन्य मान्यता प्राप्त शाळा यामध्ये मित्र उपक्रम राबविण्याची जबाबदारी तसेच त्यांना निर्देश /परिपत्रक काढण्याची जबाबदारी प्रधान सचिव, नगर विकास विभाग यांची राहिल. विशेष विषयना अभ्यासक्रम शिबीराची पडताळा सूची तयार करणे, विविध पातळीवरील प्रभारी अधिकारी व अन्य वरिष्ठ अधिका-यांचे प्राधान्याने विषयना शिबीर घडवून आणणे ह्या व अन्य सर्व संनिचरण विषयक जबाबदा-या डॉ.श्री.पी.एस.मीना, प्रधान सचिव,

सामाजिक विकास सभन्वय, सामान्य प्रशासन विभाग हे पार पाडतील. मित्र उपक्रमाचा व्याप लक्षात घेता त्यांना प्रधान सचिव, आदिवासी विकास विभाग, सचिव, सामाजिक न्याय विभाग, प्रधान सचिव (महिला व बाल विकास), प्रधान सचिव (शालेय शिक्षण विभाग), प्रधान सचिव (उच्च व तंत्र शिक्षण) व प्रधान सचिव (सेवा) सामान्य प्रशासन विभाग सर्वतोपरी सहकार्य करतील.

विभागीय आयुक्त व महानगरपालिका आयुक्त हे आपल्या मासिक आढावा बैठकीत मित्र उपक्रम कायदाहीचा संदर्भित परिपत्रकाच्या अनुषंगाने तर्पशिलवार आढावा घेतील व क्षेत्रीय भेटीच्या वेळी कार्यक्रम अंमलबजावणीची पाहणी करून आपला निरीक्षण अहवाल शासनाकडे सादर करतील.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या वेब साईटवर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संगणक संकेतांक 2072012099240796009 असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांधाने,

(संजय कुमार)
प्रधान सचिव,

शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग
महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. मुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव.
२. मा. उपमुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव.
३. सर्व मंत्री यांचे खाजगी सचिव.
४. मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन
५. सर्व अपर मुख्य सचिव / प्रधान सचिव / सचिव.
६. सर्व विभाग प्रमुख, संचालकीय विभाग.
७. सर्व विभागीय आयुक्त.
८. सर्व महानगरपालिका आयुक्त.
९. आयुक्त, आदिवासी विकास विभाग.
१०. आयुक्त, समाज कल्याण.
११. आयुक्त, महिला व बाल कल्याण विभाग.
१२. सर्व जिल्हाधिकारी.
१३. सर्व अपर आयुक्त, आदिवासी विकास विभाग.
१४. सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद.
१५. संचालक, नगरपालिका प्रशासन.
१६. राज्य प्रकल्प संचालक, महाराष्ट्र प्राथमिक शिक्षण परिषद.
१७. सर्व प्रकल्प अधिकारी, आदिवासी विभाग.
१८. सर्व सहाय्यक आयुक्त, समाज कल्याण.
१९. सर्व समाज कल्याण अधिकारी, जिल्हा परिषद.
२०. सर्व जिल्हा महिला व बाल कल्याण अधिकारी.
२१. संचालक, प्राथमिक शिक्षण, महाराष्ट्र राज्य.

२२. संचालक, माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण
२३. संचालक, महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक व संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे.
२४. अध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे.
२५. संचालक, महाराष्ट्र राज्य परिक्षा परिषद, पुणे.
२६. संचालक, राज्य शैक्षणिक नवज्ञान संस्था (वाल्मिचित्रवाणी), पुणे.
२७. महासंचालक, यशदा, पुणे.
२८. संचालक, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक निमिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.
२९. उपायुक्त, शिक्षण, मुंबई महानगरपालिका.
३०. सर्व विभागीय शिक्षण उपसंचालक.
३१. सर्व प्राचार्य, जिल्हा व प्रशिक्षण संस्था, (डायट).
३२. सर्व शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक /माध्यमिक/ज्रीड).
३३. सर्व कार्यान्वये, शालेय शिक्षण विभाग.
३४. सर्व कार्यान्वये, उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग.
३५. सर्व उपायुक्त / सर्व सहाय्यक आयुक्त, नगरपालिका प्रशासन.
३६. श्री.अरुण तोष्णीवाल, ट्रस्टी सयाजी ऊबा स्ट्रिम ट्रस्ट, इगतपुरी.
३७. श्री.एस.एस.शिंदे, सह आयुक्त, मुंबई महानगरपालिका.
३८. श्री.ज.मो.अभ्यंकर, निवृत्त, राज्य प्रकल्प संचालक.
३९. श्रीमती प्रीती डेडिया, घाटकोपर, मुंबई.
४०. सर्व शिक्षणाधिकारी, महानगरपालिका.
४१. सर्व मुख्य अधिकारी, सर्व नगरपालिका.
४२. सर्व जिल्हा प्रकल्प अधिकारी, नगरपालिका प्रशासन
४३. आयुक्त, आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे.
४४. संचालक, बाबासाहेब आंबेडकर संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे.
४५. सर्व विभागीय सचिव, महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक विभागीय मंडळे